

אבנר דה־שליט

תקווה כמצע לפעולה

מיכל קרומר־נבו, תקווה רדיקלית. פרקטיקה מודעת־עוני בעבודה סוציאלית. סטודיו פרדס, 2022.
326 עמודים.

האופן שבו מוגדרת בעיה משפיע על הדרך שנחשוב עליה ונפעל לפתרונה. הדבר נכון לגבי בעיות ביחסים שלנו עם חברים וחברות, ונכון גם לגבי מדיניות ציבורית. מה יקרה אפוא אם נחשוב על עוני כעל פגיעה בזכויות אדם? זאת השאלה שעומדת מאחורי התיאוריה והפרקטיקה של עבודה סוציאלית שפיתחה פרופ' מיכל קרומר־נבו מאוניברסיטת בן־גוריון, אחת ההוגות החשובות והמקוריות בתחום העבודה הסוציאלית. בספר זה, שהוא המהדורה העברית של ספרה *Radical Hope* שיצא לאור בבריטניה לפני שלוש שנים, מציגה קרומר־נבו בפני קוראי וקוראות העברית את הפרדיגמה שפיתחה.

הספר אינו מיועד לעובדים ולעובדות סוציאלים בלבד. גברים ונשים שחוקרים את העוני ועוסקים בו, בצדק חברתי ובמדיניות חברתית, אמורים למצוא כאן גישה חדשה, שבאמצעות בחינת מקרים ודוגמאות רבות מאפשרת להבין מושגים מופשטים כגון צדק חברתי ואת הרלוונטיות שלהם לעבודה סוציאלית, כמו גם את הרלוונטיות של עבודה סוציאלית לשינוי חברתי.

ציניקנים יגידו שקיום הפרקטיקה של עבודה סוציאלית הוא האמצעי של ההון לוודא שדבר לא ישתנה בשיטה. מי ש"נופלים" – יטופלו בידי עובדים (בדרך כלל עובדות) סוציאליים ששכרם מועט, וכך, במחיר לא גבוה, יימנע מתח חברתי גדול מדי, הפרולטריום ירגישו שהם עלולים לצאת נפסדים, ולכן המהפכה החברתית לא תצא לפועל. אבל קרומר־נבו רחוקה מהעמדה הזאת. היא תוקפת את השיטה ואת האופן שבו פרדיגמות דומיננטיות מגדירות עוני ומוחלשות, כדי להציג את העבודה הסוציאלית מודעת־העוני כחלק מתוכנית רב־תית לטרנספורמציה חברתית.

קצרה היריעה מלהכיל את כל העושר שבספר הזה. כדי להמליץ עליו בחום אגיד שישנם מקומות בספר שבמהלך קריאתם חשתי שגם אני עובר טרנספורמציה – כפי שהכותבת מצפה מכולנו לעבור בבואנו לעסוק בעוני. קרומר־נבו סבורה כי טיפול מוצלח בעוני אינו דווקא (או לא רק) תוכנה של ההתערבות, אלא אופייה: האם היא מושתתת על יצירת יחסים של הכרה בין נותני השירות למקבליו אם לאו. אך כדי להגיע למקום הזה עלינו לאמץ שתי גישות: האחת, ראייה ביקורתית של הסיטואציה, והשנייה, יכולת אמפתית. השילוב של הכרה, הבנה שמצב של עוני הוא מצב של אי־מיצוי זכויות, והסולידריות של נותני השירות (מה שקרומר־נבו מכנה "התייצבות לצד"), הם שלושה שלבים שכרוכים זה בזה. בספר קודם, **נשים בעוני: סיפורי חיים** (הקיבוץ המאוחד, 2006), הציגה קרומר־נבו ראינות לא פשוטים עם נשים שחיות בעוני קשה, שעברו התעללות מינית, שנזנחו כילדות, או שבעליהן הונו אותן. שוב ושוב אנו נחשפים להשפלה שחוו. ככותבת מצליחה קרומר־נבו לגעת בנו, הקוראים, בעזרת ההכרה וההבנה שמדובר ברמיסת זכויות, וכן באמפתיה הסולידרית. בספר הנוכחי ממשיכה קרומר־נבו את הקו, ומדריכה אותנו כיצד אפשר לפתח ולאמץ את הגישה הזאת.

ניקח לדוגמה את אחד המקומות שבהם הרגשתי כי בעקבות הקריאה אני מבין ורואה את הדברים באופן שונה. קרומר־נבו מציגה תיאור מקרה שכתבה סטודנטית לעבודה סוציאלית (עמ' 80–83). תוך כדי קריאה איננו מרגישים אמפתיה גבוהה לאנשים השרויים בעוני, ייתכן אפילו שאנחנו מאשימים אותם במידת מה במצבם. גם בדברי אותה סטודנטית איננו מוצאים אהדה או כבוד לאנשים. הטקסט מופיע תחילה עם הערות שוליים שקרומר־נבו מורה בקורס, כתבה לאותה סטודנטית. הערות אלה שופכות אור על השאלה כיצד ניתן לחשוב ולדבר על עוני באופן אחר. הן מכוונות את הסטודנטית להתבוננות הומאנית יותר וביקורתית יותר במציאות הקשה של העוני. למשל, בהערה הראשונה מציעה קרומר־נבו לתת לאנשים המתוארים שמות, בדויים כמובן. הדבר ייצר מייד קרבה, שהרי האופן שאנו

מעבדים בכתב או בעל פה את מה שאנו רואים מבנה איך נחשוב על כך מכאן ואילך. במקום לפתוח בתיאור הבעיות של האנשים שבהם מדובר – מתקשים להפנים כללים, ילדותיים, לא בשלים, האב אינו מתפקד כִּאֵב – קרומר־נבו מציעה לסטודנטית להתחיל דווקא בנקודות החוזקה שלהם. לאחר מכן מציגה קרומר־נבו את אותו הסיפור כטיפול אלטרנטיבי, ביקורתי. כאן אנו נחשפים למידע דומה, אך באופן שונה לגמרי. הדברים מתחילים בחוויה האישית של האם מנקודת מבטה: כל הסובבים אותה – שירותי הרווחה, בעלה, בני משפחתו – מבקרים אותה כל העת ומאשימים אותה. כקורא אני מיד מצדד בה, מזדהה איתה, מנסה להבין כיצד אפשר לתעל את תסכולה למקום קונסטרוקטיבי, לשיפור מצבה. גם הדברים השליליים לגבי אִית־פקודו של האב כהורה נאמרים אחרת. אנו שומעים על עבודתו הקשה: הוא חוזר הביתה לפנות ערב, ואז, למרות אהבתו לילדים, הוא מתקשה לעזור בבית. לאחר סיבוב ראשון של הסיפור המחודש מציעה קרומר־נבו סיבוב שני. הפעם, כקורא שעבר איתה את המסע התיאורטי בפרק הראשון, אני מבין, מבלי שתציע הערות שוליים, מדוע בסיפור הזה קיים פוטנציאל גדול יותר לשינוי. אני, הקורא, כבר הפנמתי את השינוי: אני חושב על עוני בדרך של תקווה רדיקלית. תיאור הגישה כתקווה רדיקלית ברור: המצב אינו בלתי־פתיר, ולכן עולה התקווה; השינוי יהיה שורשי, ולכן היא רדיקלית.

באמצעות הדוגמה הזאת מציגה קרומר־נבו את ששת העקרונות של דיבור על עוני באופן ביקורתי: הכרה בידע של אנשים, גברים ונשים, השרויים בעוני, והכרה בידע הזה כחשוב, לגיטימי ורלוונטי לשירות או למדיניות; הכרה בכאבם של מי שחיים וחיית בעוני; הבנה שהסיפור אינו רק חומרי, אלא גם רגשי, ושני היבטים אלה שלובים זה בזה; הבנת העוני, בהשפעת דברי החוקרים Ruth Lister ואולי גם Amartya Sen, כמצום הזדמנויות; אי־קבלת העוני כגזירה משמיים, ותפיסת העבודה הסוציאלית כמכניזם למיגור העוני; ולבסוף, תפיסת העניים כמי שמחפשים ומחפשות דרך להיחלץ מהעוני, ולא, כפי שאומרים חוקרים ליברטריאנים ואפילו פקידים במשרדי ממשלה, בטלנים או חדלי אישים.

האם הדברים הם רק הבְּנִיָּה מחדש של הסיפור? ודאי שלא. הדברים הם שיקוף של ראייה אחרת. דברים שרואים מכאן לא רואים משם, ובאמת אפשר לראות דברים שלא ראינו. לכן עלינו להסתכל על העוני מזוויות שונות ורבות, עד שנמצא את המקום שבו נזהה את מאבקם של העניים במצבם, ונוכל ליצור יחסים עם מקבלי השירות, יחסים שיסייעו להם לנתב עצמם להצלחה במאבק הזה. חלק מהגישה היא הבנת עולמם של העניים. לדוגמה, בשעה שרובנו נוטים להאשים את העניים על בחירות מטופשות (למשל, מדוע בחרו

להוליד עוד ילד במצבם, מדוע הם מוציאים כסף רב על חגיגת בר־המצווה של בנם), הרם שמחקרים מלמדים שחלק מההחלטות הבלתי־רציונליות של עניים נעשות בשל מחסור בזמן וביכולת להתמקד בבחירות כאלה. החוקר אלדר שפיר מפרנסטון הראה שאנשים שמוחם מוטרד מאוד בסוגיות שהם תופסים כדחופות, אינם מצליחים לפתור תרגילים פשוטים, קל וחומר לקבל החלטות בסוגיות הרות גורל. הניסוי שעשה היה בקרב סטודנטים וסטודנטיות בפרנסטון. כלל הסטודנטים חולקו לשתי קבוצות, ולשתיהן ניתנו תרגילים די פשוטים במתמטיקה. אלא שבקבוצה אחת ניתן מידע ש"הלחיץ" את המשתתפים, שלפיו מועד הבחינה הקרובה שונה, והוקדם ביום. ביצועי הקבוצה הזאת היו פחות טובים במידה ניכרת מאלו של הקבוצה שלא קיבלה מידע כזה, אך ורק משום שחבריה ניגשו לפתור את הבעיות תחת הלחץ הנפשי והמחשבתי שעליהם להתארגן מחדש לקראת הבחינה. כעת נצא ונחשוב מה עובר על אדם השרוי בעוני, שחושב ללא הרף כיצד ישלם את שכר הדירה, מהיכן ישיג די אוכל לילדיו, ואיך יצליח לטפל באימו החולה בזמן שהוא מנסה להשיג משרה שנייה. ברור שחלק מהחלטותיו תהיינה לא־רציונליות.

הספר מחולק לארבעה שערים. לאחר השער הראשון, היותר תיאורטי, שעוסק בטרנספורמציה, מתבסס השער השני, הכרה, על הפילוסופים ננסי פרייזר ואקסל הונט', כדי להציע דרך שבה נוכל להכיר את האחר – העני – לא כזר. בהתבסס על ראיונות שונים עם משתמשי השירותים אנו נחשפים לצרכים, לכאב הרגשי הכרוך בעוני (פרק שאותי טלטל), ולמקומות שבהם העניים מתנגדים למצבם. בשער השלישי פורסת קרומר־נבו את טענתה שלפיה עוני הוא מצב של אי־מיצוי זכויות, שמקורו בהיעדר תפקוד של המערכת, לא של העניים. השער הרביעי – התייצבות לצד – הוא אולי היותר פרסקרפטיבי, ומפרט כיצד יש לעצב בפועל פרקטיקות של עבודה סוציאלית מודעת־עוני.

זהו ספר על עבודה סוציאלית, אך חשוב שכל מי שעוני חורה לו ולה יקרא אותו. במידה רבה זהו ספר על מתודולוגיה של מחקר במדעי החברה והבנת המציאות של המוחלשים, ולא רק של הפרקטיקה של עבודה סוציאלית. הכתיבה של קרומר־נבו בהירה, ישירה ומרתקת. הספר הוא שילוב בין ניתוח מקורי של עוני לבין מצע לפעולה, והוא מומלץ מאוד לכל מי שצדק חברתי בוער בעצמותיו.

פרופסור אבנר דה־שליט, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דוא"ל: avner.deshalit@mail.huji.ac.il